

Thomas Göbel (opgeleid als bosbouwkundige) Goetheanistisch fenomenoloog.(1928 – 2006).
Medewerker en mede-oprichter van het Carl Gustav Carus Institut Öschelbronn (D).

- Delphi
Inspiratieplaats voor sociale kunst in het oude Griekenland.
- Epidauros
Cultuurplaats van imagatieve geneeskunst in het oude Griekenland.
- Olympia
En de ontwikkeling van het Ik-bewustzijn.

Drie artikelen uit het tijdschrift 'Erziehungskunst' 1972 XXXVI 7/8; 1973 XXXVII 7/8; 1974 XXXVIII 7/8 .
(uitgegeven in het Duits door de Academie voor Euritmie 1977 i.v.m. Griekenlandreis van studenten.)

Dit is de ruwe vertaling die niet door een corrector of uitgever is nagezien, gemaakt door Peter Oterdoom Groningen.

[Belangrijke heiligdommen naast deze drie zijn: Samotrakè (N op een eiland); Ephese (O in het huidige Turkije); Eleusis (W van Athene).]

Voorwoord Peter Oterdoom

vertaling Peter Oterdoom (dpo) juni 2020.

Architect TU Delft architectuur en restauratie. Foto's van een reis in 1982 naar Griekenland.

Fotos met een * zijn toegevoegd bij de vertaling, staan niet in de oorspronkelijke artikelen.

- Delphi is de bakermat van de vorming van het sociale in het antieke Griekenland.
- Epidauros is de plek waar geneeskunst tot ontwikkeling werd gebracht. Kunst is daarbij een belangrijke remedie.
- Olympia is de plek waar de mens voor het eerst als zelfstandig wezen werd geschoold. Je kan zeggen de plek waar het Ik werd geboren.

Het is bijzonder dat de ontwikkeling van het sociale gelijk optrok met de ontwikkeling van het individuele in de Griekse antieke cultuur. Men begreep dat het één niet zonder het ander kon.

Epidauros richtte zich daarbij op een derde aandachtsgebied: de genezing. Men begreep dat zelfstandig worden onvermijdelijk ook met zich meebracht dat de mens in een crisis kon raken, met ziekte tot gevolg. Met kunst, en in het bijzonder met dramatische kunst, kreeg de mens gereedschap aangereikt om in zijn nieuwe situatie de schaduwkanten van zijn ontwikkeling op eigen kracht te leren hanteren.

**De Parnassus*

Delphi

Een pelgrim uit Athene kwam per schip en zag vanaf de Golf van Korintheë het grote 2457 m stompe bergmassief van de Parnassus liggen. Voor de moderne Griek een belangrijk wintersportgebied. (in Parijs is de Mont Parnasse naar deze berg vernoemd).

Vanaf de havenstad Kirrha (bij het huidige Itea) klom hij 4 km door het sappige dal van de Pleistosbeek omhoog naar het heiligdom Delphi dat aan de voet van een steile rotswand is gelegen. Deze wand, de Phaedreaden, onttrekt de Parnassus aan zijn blik.

Hij komt aan in het tempeldomein van Athena Pronaia. Dat betekent 'vóór de tempel' (van Apollo). Van daar gaat zijn tocht verder naar de hoger en 600 m verder gelegen Apollotempel, het theater en het nog hoger gelegen stadion.

Epidauros

Het heiligdom is beroemd door de fabelachtige akoestiek van het theater. Gidsen laten hun toeristen graag op de achterste rijen van het theater plaatsnemen en strijken dan midden op het orchestra een lucifer af. Het klinkt voor de toerist alsof die naast hem wordt afgestroken. Onderzoek heeft aangetoond dat de proporties van het theater en de vormgeving van gaanderijen en zitplaatsen deze akoestiek mogelijk hebben gemaakt. Het theater was een middel om de ziel van de zieke voor te bereiden op de helende weg. Ook het oefenen in musische en sportieve vaardigheden droegen bij aan die voorbereiding.

**Epidauros theater zitplaatsen (dpo 51)*

Olympia

Olympia was in hoge mate een ruïne na de opgraving. Gelegen op het schiereiland Peloponnesos. Inmiddels is men druk stukken van het complex te herbouwen. Kennelijk is de bakermat van de Olympische spelen interessant als touristische attractie. (De berg Olympus is ca 250 km noordelijker op het vasteland van Griekenland gelegen).

Epidauros

Kultplaats van imagatieve geneeskunst in het antieke Griekenland.

Beeld Epidauros blik op het theater (vogelvlucht)

P16

P17

De Griekse cultuur heeft vele concrete dingen achtergelaten die, al of niet gerestaureerd, geordend, becommentarieerd en tentoongesteld, te beschouwen zijn. Overal ter wereld en natuurlijk vooral in Griekenland zelf. Daar horen ook de resten bij van de oude godenvereringsplaatsen, waarvan hier het heiligdom van de god Asklepios in Epidauros zal worden besproken. Als we ons afvragen hoe deze plaats er in de oudheid uitgezien kan hebben, kunnen overleverde geschriften uit de Romeinse tijd behulpzaam zijn. De reisberichten van Pausanias kunnen genoemd worden of de beschrijvingen van Plutarchus. Bij Plutarchus zijn ook verwijzingen te vinden naar het verloop van de kultische handelingen, maar de berichten zijn schaars, en als men de oorsprong van de cultus zoekt dan zwijgen de historische getuigenissen volledig. We zijn op de beeldentaal van de mythologie aangewezen, en het is moeilijk om die te verstaan voor onze eigen, niet beeldende manier van denken. Hoe meer wij onze verstandelijke benadering in deze beeldentaal kunnen omvormen, als we de berichten tot in de mythologische periode terug vervolgen, des te meer spreekt er uit de

teksten dat goden in het leven van de mens ingrijpen, het verloop van het lot sturen en het bereiken van mijlpalen voor het volk bepalen. Voor een mens in het antieke Griekenland was het in overeenstemming zijn met bepaalde wezens in de geestelijke wereld een nastrevenswaardig doel, tot in de Hellenistische periode aan toe. Ons huidige bewustzijn mist ervaring en begrip om op die wijze in het leven te kunnen staan. Als we dit gegeven in overweging nemen komen we erop dat voor ons begrip voor de Griekse cultuurperiode twee lagen zijn te onderscheiden. De eerste treffen we aan bij de bestudering van de overgeleverde resten, de tweede treffen we in de mythologische beelden aan. De eerste laag lijkt ons derhalve begrijpelijk, omdat we concreet voor ogen hebben wat we gewend zijn te onderzoeken. We dienen echter voorzichtig te worden omdat de mythologisch laag zich niet laat rijmen met de eerste laag. Voor de antieke Griek was de concreet waarneembare wereld onafscheidelijk verbonden met de geestelijke wereld die niet met uiterlijke zintuigen te bevatten is. Voor ons in deze tijd zijn die niet meer onafscheidelijk. Wat aan de Griek zich ongescheiden openbaarde, brengen wij niet meer samen. Als we voor de resten van de Griekse cultuur een enigermate toereikend begrip willen krijgen, moeten ze als samenhangend met een geestelijke wereld worden gezien -niet op de oude wijze, maar op een wijze die op ons twintigste-eeuwse bewustzijn is toegesneden. Want we moeten goed voor ogen houden dat het tot een volledig misverstand zal leiden als we vergeten dat de oude culturen ons in eerste instantie als dualiteiten voordoen.

P18

Als we begrip voor Epidauros willen krijgen, dan is het passend om voor dat wat concreet tot ons komt de geestelijke aspecten te zoeken.

Het heiligdom van Asklepios in Epidauros ligt aan de noordoostzijde van het schiereiland Peloponesus en vormt met Delphi en Olympia geografisch een gelijkbenige driehoek. Delphi in het noorden op de top van de driehoek, op het vasteland in de imposant werkende culissen van de zuidhelling van het hooggebergte de Parnassus. Epidauros is de oostelijke punt van de driehoek en ligt in een middelhoog gebergtelandschap met ronde bergtoppen. Het Olympia heiligdom op de westelijke driehoekspunt ligt in de laagvlakte van de Alpheiostales in de noordwestelijke Peloponesos.

De Griekse mythologie kent Asklepios als de zoon van de zonnegod Apollo. Zijn moeder is de Thessalische koningsdochter Koronis. Zwanger van Apollo werd ze de god ontrouw. Uit woede draagt Apollo zijn zuster Artemis op Koronis met haar pijlen te doden. Als de ouders hun dode dochter in het vuur verbranden herinnert Apollo zich zijn zoon en redt hem uit het brandende lichaam van Koronis. Hij brengt de kleine Asklepios naar het Peliongebergte bij de centaur Chiron, de grote opvoedkundige die vol liefde voor de mensen was, zoals Pindar heeft gezegd. Volgens een andere legende, die in Epidauros zijn herkomst heeft, brengt Koronis haar kind heimelijk ter wereld op de berg Myrtio bij Epidauros, die sindsdien Titthio heet, de berg waar hij werd gezoogd. Koronis zette hem daar neer en hij werd door een geit gevoed en door een hond bewaakt, tot hij door de herder Aristenas werd gevonden, die zijn goddelijke afkomst herkent. Asklepios -tegelijk god en mens- wordt de genezer van zieken. Geen enkele andere van de Griekse goden is met zo'n mildheid en met zo'n bereidheid toegenegen als hij, om de mensen te helpen. Tegelijk maken vele beschreven ziektegevallen duidelijk dat als hij de indruk kreeg van ongeïnteresseerdheid, onnauwkeurigheid of gebrek aan betrokkenheid bij hulp, hij met een zekere listigheid ook wist te bestraffen. Bijvoorbeeld helpt hij de vrouw die graag zwanger wilde worden. Maar ze kan drie jaar lang niet bevallen. Teruggekeerd naar Epidauros moet ze van Asklepios te horen krijgen dat ze een kind had moeten wensen. Nadat ze een offer heeft gebracht mag ze van haar kind bevallen. De genezingsgevallen werden in Epidauros op grote zuilen opgetekend en in het heiligdom opgesteld. Pausanias beschrijft dat er in zijn tijd nog zes zuilen overgebleven waren. Twee daarvan zijn opgegraven, ze zijn in het museum van Epidauros tentoongesteld.

Als we ons nu op de architectuur van het heiligdom van Epidauros richten, op de restanten en

P 19

brokstukken en gebouwfragmenten die nu nog voorhanden zijn. Het hele complex kreeg haar totale vorm in de tijd van de bloei van het Hellenisme, in de tijd dat Perikles in Athene heerste en de Griekse cultuur haar hoogste punt bereikte. De naam van de architect die de ronde tempel, de tholos, schiep is ons overleverd, het was Polykletos de Jongere. We zouden mogen verwachten dat de individuele gebouwcomplexen niet willekeurig in het landschap werden geplaatst, maar dat de sociale opgave van het heiligdom -een plaats van genezing zijn voor ziektes van mensen- ook in de totale architectuur verborgen ligt. Als we de zieken volgen die van de haven op twee uur gaans te voet het heiligdom van Asklepios bereiken, of als wandelaars vanuit Isthmus (bij Korintië) komen. Staat P 20 men eenmaal voor de monumentale toegangspoort, de Propyleeën, dan blijft al het andere voor het oog van de wandelaar verborgen. Alleen het theater kan zichtbaar zijn geweest, afhankelijk van de stand van het toenmalige geboomte. Een door de architect bewust opgeworpen aardedrempel verbergt het abaton, de zaal waarin Asklepios in hun slaap aan de zieken verschijnt. De tempel van Asklepios en de tholos, een bijzondere ronde tempel, blijven verborgen. Pas als de woorden van de Propyleeën in de ziel zijn opgenomen, en de drempel van het heiligdom is overgegaan, wordt het complex stap voor stap onthuld voor de binnentredende. Dank zij de Romein Pausanias kennen we de woorden die op het Propyleum stonden nog:

'Een ieder zij rein die in de naar wierrook ruikende tempel treedt.

Rein zijn wil zeggen in de zintuigen van het hoofd het goddelijke koesteren'.

Van het motto van het heiligdom kunnen we afleiden dat de reinheid van de zintuigelijk actieve ziel weer gevonden dient te worden, want alles wat godenonwaardig is in het denken, voelen en willen is de oorzaak van ziekten van het lichaam. Ook wij zijn ons er tegenwoordig van bewust dat het lichaam en de ziel een samenhang hebben. De eenheid van ziel en lichaam werd echter al in de Griekse cultuurperiode zeer serieus genomen. In de belangrijkste

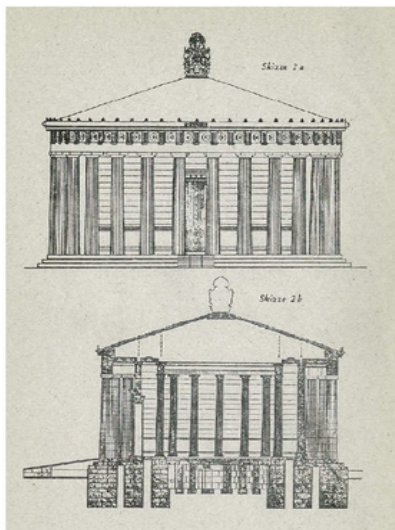
Centrum van het tholos labyrinth

genezingsplaats werd de therapie van het lichaam alleen werkzaam door de opnieuw veroverde reinheid van de ziel. Misschien wordt het beeld dat de klassieke Grieken van de mens hadden inzichtelijk, als we proberen van een totaliteit uit te gaan bij het beschouwen van wat ter genezing van de mens architectonisch in Epidauros werd vormgegeven. Daarbij dienen we voor ogen te houden dat in het Griekse bewustzijn die ziel het lichaam ziek maakt als die goddeloos wordt, maar dat de ziel echter het lichaam ook kan helen, als hij zich weer met het goddelijke verbindt.

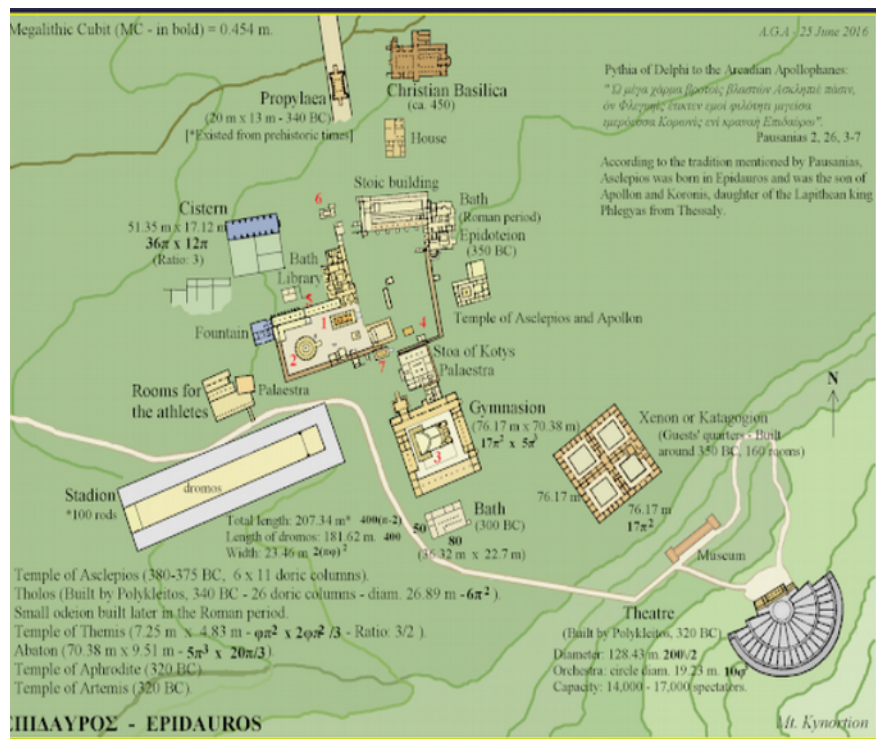
Epidauros is wel het meest in stukken geslagen heiligdom van het antieke Griekenland. Alleen het theater bleef behouden en de slechts in geringe mate benodigde restauratiewerkzaamheden zijn met gevoel voor wat mogelijk is door de Griekse archeologen uitgevoerd. Het is één van de heel weinige klassieke plaatsen die door de moderne Grieken zelf zijn opgegraven (schets 1 geeft de plattegrond weer).

Het kleine museum

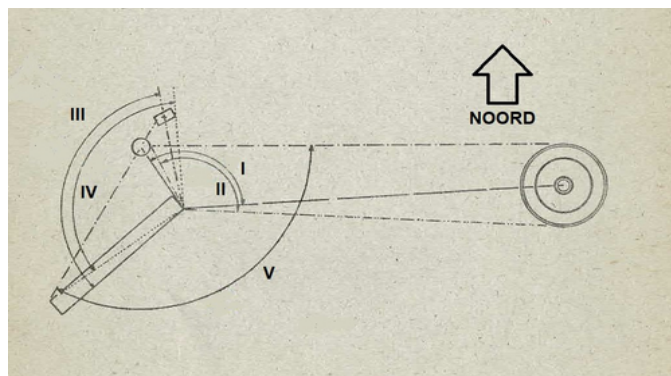
Het kleine museum dat is opgericht biedt, ondanks de bescheiden middelen die beschikbaar waren, een indruk van dat wat er ooit aan architectuur voorhanden was. Aan de restauratie van een sector van de tholos werd bijzondere aandacht besteed. De tholos die ooit buiten de cella uit 26 Dorische zuilen bestond en binnen door 14 Korinthische zuilen werd gedragen. Onder de tholos bevindt zich een krypte, die is vormgegeven als een labyrint van drie concentrische cirkelvormige gangen en die verhoudingsgewijs in goede staat is. In het centrum daarvan werden de heilige slangen gehouden, zonder welke Asklepios ondenkbaar is. De overlevering wil dat uit Epidauros één van de heilige slangen werd P 21 gevraagd als in een stad of een regio in het antieke Griekenland een geneesplaats, een Asklepeion, werd opgericht. Gezanten gingen naar Epidauros en als de god toestemde, brachten deze één van de heilige slangen mee terug die de stammoeder werd van het slangengeslacht van het nieuwe Asklepeion.

Schets 2 a en b toont een reconstructiepoging van de tholos. De in het museum opgestelde sector en de resten van het labyrint zijn in andere afbeeldingen getoond.

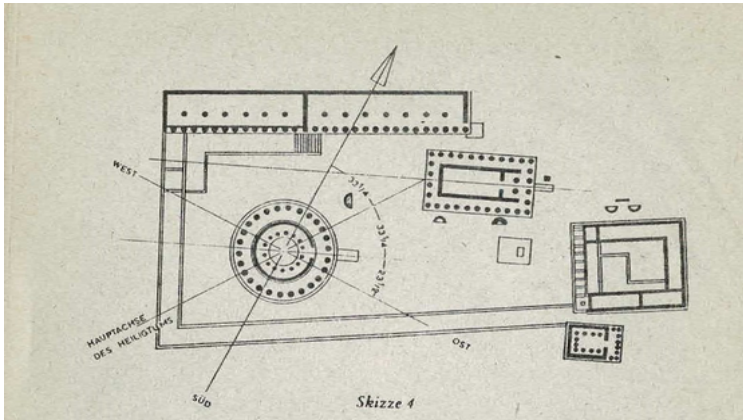
* Plattegrond Epidauros Noorden aan de bovenkant afbeelding

Schets 3 De verhoudingen van en tussen de bouwwerken

halverwege de zijde van de tempel die aan de kant van tholos is gelegen dan is men verrast om te zien dat het midden van de tholos en de westelijke hoek van het stadion op één rechte lijn ligt. Een blik op de plattegrond bevestigt deze waarneming. Men krijgt het gevoel dat de ontdekte ruimtelijke samenhang ook op een culturele samenhang is terug te voeren. Voordat we op zo'n aspekt ingaan dient onderzocht te worden of er niet nog meer ruimtelijke P23 samenhangen tussen de genoemde bouwwerken: tempel van Asklepiion, tholos, stadion en theater te vinden zijn. De twee op een cirkelvormige plattegrond staande bouwwerken zijn tholos en theater. Meet men de hoek tussen het middelpunt van de tholos, de oostelijke hoek van het stadion en het middelpunt van het theater (I), dan vindt men 120 graden, éénderde van een cirkel. De lengten van de benen van deze hoek verhouden zich als 1:5 (tholosmidden-oosthoek stadion staat tot oosthoek stadion – centrum theater). Draait men deze benen om de hoek (oosthoek stadion) tot het lange been aan de theateromtrek raakt dan raakt het korte been ook aan de buitenkant van de tholos (II). Dus de diameters van de tholos en het theater verhouden zich ook als 1 : 5. De hoek van 120 graden is nog een tweede maal in de architectonische compositie te vinden als men het middelpunt van de Asklepiostempel verbindt met de oostelijke hoek van het stadion en deze langs de zijde van het stadion naar de zuidelijke hoek verbindt (III). Draait men deze hoek om de oosthoek van van het stadion, tot de lijn naar de tempel het hoekpunt van de tempel snijdt, dan wordt het andere been tot diagonaal van het stadion (IV). Daarmee zijn alle vier de bouwlichamen zo ten opzichte van elkaar samengebracht dat alle maten van bouwwerken en hun onderlinge afstanden wederzijds samenhangend zijn. De middelen waar de architecten mee gewerkt hebben zijn de driedeling van de cirkel en de lengteverhouding 1 : 5. Daar komt als absolute maat de lengte van één stadië bij, de lengte van een stadion. De positie van de tholos op de rechte tussen westhoek van het stadion en het midden van het tempelfront van de Asklepiostempel bepaalt alle andere proporties. Die rechte kunnen we beschouwen als de hoofdas van het heiligdom. De tholos houdt de architectonische compositie van Epidauros in harmonie. Deze lijkt zodanig uitgewerkt om voor de betekenis van de tholos naar begrip te zoeken, om te leren kennen wat de delen tot het geheel ordent (schets 5 lever materiaal voor de aanzichten en schets 4 toont onder meer de plattegrond). (zie ook V hoofdas tholos – raaklijn theater).

P24

Schets 4 plattegrond bouwwerken

De tholos, die in oude inscripties ook thymele wordt genoemd, is een cirkelrond gebouw, omgeven door een zuilengang, die uit 26 zuilen van wit gekalkte tufsteen bestaat. De cellawand droeg veelkleurige versieringen, bloemen, meanders, lijstwerk, dobbelstenen en fresco's van de schilder Pausias, waarvan Pausanias er twee beschrijft. Op één fresco was Eros voorgesteld, hoe hij pijl en boog had afgelegd en de lier neemt, en op de andere de Dronkenschap, uit een glazen fles drinkend.

Bloesem motief

Binnen de cella was een tweede zuilenomgang van 14 Korinthische zuilen uit marmer. Tussen de binnenste Korinthische zuilen en de cellawand bestaat het plafond uit

een cassettenring, die zich tussen de cellawand en de door de buitenste zuilen gedragen architraaf voortzet met twee cassettenringen. Elke cassette heeft in het hart een bloesem die steeds meer geopend zijn van cassette tot cassette van binnen naar buiten. Deze bloesems van het cassettenplafond zetten een vormgevingsmotief voort dat wordt aangetroffen aan de Korinthische zuilen binnen de cella. De kapitelen van deze zuilen verschijnen driegeleed. Bij de basis hebben de kapitelen bladmotieven, in het midden stengelvormen die spiraalvormig omhoog klimmen en bij de dekplaat op de zuil (de abacus) verschijnen vier bloesems. Deze bloesemvorming gaat nu in de cassettenplafonds over en verder tot in het plafond buiten de cella. Wie bekend is met de Korinthische zuilen uit de Romeinse tijd, die over de top ogen, is verbaasd met welk een verfijning en schoonheid het Korinthische kapiteel hier is vormgegeven. Mij is geen poging bekend ter duiding van deze merkwaardige tempel. Als we in onze P 25 beschouwing verder willen komen, moeten we naar passende begrippen zoeken, die helpen, om het geheim van de tholos enigermate te ontraadselen.

Rudolf Steiner over levenskrachten

In de derde voordracht, van 23 maart 1920 in Dornach, van de cyclus die voor artsen werd gehouden, 'Gesteswetenschap en medicijn' herinnert Rudolf Steiner aan het vermogen van lagere dieren om verloren gegane delen weer te vervangen of tenminste zo te kunnen compenseren, dat het organisme in al zijn functies weer beschikbaar is. Hij maakt deze opmerking, om –als hij op de mensen ingaat– de vraag te behandelen, wat bij hen uit deze reproductiekrachten is geworden. Want de mens is niet in staat een verloren gegaan orgaan weer nieuw te vormen. Rudolf Steiner schildert nu dat de levenskrachten van de mens, die hij ook als vormkrachtenlichaam of etherlichaam beschrijft, de beschikking hebben over deze krachten. Daarmee richt hij zich echter niet meer op het lichaam, maar op de ziel. In de culturele krachten, die in het denken, voelen en willen van de mens leven, zijn deze krachten weer terug te vinden, die niet meer op het lichamelijke werkzaam zijn. Met deze krachten kan de mens echter gedachten tot een geheel vormen, zoals de regenworm met zijn lijfelijke organisme kan. De gedachte ligt voor de hand, dat de krachten lijfelijk niet meer beschikbaar zijn, omdat ze als culturele krachten aan de ziel ter beschikking staan, die culturele krachten zijn de oorzaak van ziekten bij de mens. Omdat de mens een geestelijk wezen is, ontbreken bij hem in zijn lichaam de krachten, die hij moet hebben, om onder alle omstandigheden gezond te zijn. De geest van de mens is daarom de oorzaak van zijn ziekte.

De geciteerde geesteswetenschappelijke uitspraak van Rudolf Steiner is nog verder uit te werken. Want afhankelijk van

de mate van bewustzijn die de mens in de verschillende delen van zijn lichaam ontwikkeld heeft, worden de levenskrachten daaraan onttrokken. In het stofwisselingsgebied slaapt de ziel en het lichaam draagt de meeste levenskrachten in zich. In het gebied van de borst droomt de ziel, daardoor ontbreken er aan het lichaam levenskrachten zoals die in het stofwisselingsgebied wel beschikbaar zijn. In het hoofd heerst een wakker bewustzijn, zodat daar de meeste levenskrachten aan het lichaam zijn onttrokken. Het hoofd als drager van het wakkere bewustzijn is daardoor ook de pool vanwaaruit de ziekte in principe uitgaat. Hier worden de levenskrachten bijna geheel tot een cultuurinstrument, tot het denken. Het zou wonderbaarlijk zijn als de mens in het antieke Griekenland geen bewustzijn zou hebben gehad van deze bovenzinnelijke waarheid over de mens die we hiermee hebben leren kennen.

Het kan zijn, dat het imposante beeld van Prometheus, die aan de rots van de aarde is vastgeketend, in de Kaukasus, en waarvan de adelaar aan zijn lever vreet, het weten over de geschilderde feiten is verbeeld in de oude beeldspraak waar het toenmalige bewustzijn zich van bediende. Als echter een dergelijk weten in het Griekse bewustzijn heeft geleefd, dan was Epidaurus als plaats van de P26 geneeskunst ook de plaats waar dit weten werd gekoesterd. Zulke gedachten brengt ons op de vraag of we de verhouding van de tholos tot het hele heiligdom kunnen zien als de verhouding van het hoofd tot het menselijke organisme. Men kan zich afvragen welke verhouding tot elkaar de wezensdelen van de mens hebben. In de omgeving van het hoofd ligt de waarnemingsruimte van de mens. Hier zijn de zintuigen werkzaam die we de externe zintuigen kunnen noemen. Door zien en horen overziet de ziel van de mens, uitgaand van het hoofd, meer als het eigen lichaam tot aan de grenzen van de omgeving. In deze omgevings-zieleruimte leeft het ik van de mens wakker. Het ik van de mens leeft ook wakker in het hoofd als hij gedachten vormt. De denkprocessen zijn de instrumenten voor het ik bij de gedachtenvorming.

* Beeld Propyleeën (toegangspoort)

P27

* Beeld fundament Asklepiostempel

Zoals we gezien hebben ontpoppen deze denkprocessen zich als metamorfosen van de werkzaamheid van het vormkrachtenlichaam, dat niet alleen de basis is van de werkzaamheid van de levensprocessen van de mens, maar ook van de levensprocessen van alle andere levende organismen. In de planten vinden we de levensprocessen het meest zuiver werkzaam, omdat geen ander wezensdeel de regie overneemt. Zoals de plant de vormgeving van haar verschijning door bloesem en vrucht bekroont en afrond, zo wordt de werkzaamheid van het vormkrachtenlichaam bij het menselijke hoofd door de vorming van gedachten bekroond, die zijn goddelijk, zijn waar, omdat ze zich als vruchtbaar tonen.

De tholos als beeld

Met deze gedachte kan het begrip voor de tholos verdiept worden. Het ik, dat in de omgeving leeft, dat zichzelf als oprecht beleefd en zichzelf beleefd in een centrum, komt tot uitdrukking in de Dorische zuilen in de buitenste omgeving van de tholos. De cellawand is vergelijkbaar met de grens tussen binnen en

P28

buiten van de ziel. Het denken, de cultuurprocessen van het vormkrachtenlichaam, komt tot uitdrukking in de Korinthische kapitelen binnen de cella, die van daaruit overgaat op het met bloemen versierde cassettenplafond en naar buiten in de omgeving treedt. In de tholos hebben we daarmee een architectonische vorm voor ons, die gebouwd is naar wetmatigheden die we vinden als we de samenhang beschouwen tussen het ik en het etherlichaam (vormkrachten) in het menselijke hoofd. Zoals de mens wordt verbonden met de in de kosmos levende geestelijke wereld als hij waarheden, dat wil zeggen gezonde op het lichaam werkzame gedachten in zich denkt, zo is de tholos verbonden met het kosmische middelpunt, de zon.

Zijn middenas, die is bepaald door het midden van de tholos en het midden van de deur in de cella, is ten opzichte van de oost-west-richting met 23,5 graden naar het noorden gedraaid, dezelfde hoek waarmee de aardas ten opzichte van de ecliptica is gedraaid. Zie schets 4. Een opmerkelijk feit is nog te vinden als men de positie van de hoofdas van het heiligdom in beschouwing neemt. Ze halveert de hoek die er is tussen de as van de tholos en de noordrichting (33,25 graden). Zoals de tholos in positie haar as naar de zonnebaan richt, zo is dat ook met de tempel van Asklepios. Zijn symmetrische as ligt parallel aan die van de tholos, ze is 22,5 graden gedraaid in noordelijke richting ten opzichte van de oostrichting. Er zijn nog meer bouwwerken in het heiligdom die parallel aan deze richting liggen, maar we kunnen hier alleen op de behandelde bouwwerken ingaan.

* Beeld van het door Polykletos zelf bewerkte Korinthische kapiteel dat naast de tholos is gevonden.

Met de tholos hebben we een gebouw voor ons waar de wetmatigheden van het hoofd uit spreekt, wetmatigheden die de oorzaak van ziektes zijn. Het kan zijn dat we daarmee de plaats hebben gevonden, waar de priesterartsen van Epidauros aan de kennis van ziekten hebben gewerkt. Daarvoor biedt de tholos het meest geëigende kader omdat ze als architectuur datgene zichtbaar maakt wat de daarin werkende mensen als kennis zoeken. Het door de heilige slangen bewoonde labyrint onder de tholos is voor de verworven beelden de noodzakelijke completering. Het is de plaats die een niveau dieper ligt, als die plaats die overeenkomt met de goddelijk geïnspireerde gedachten. Het komt overeen met het denken dat met de aarde verbonden is, het denken dat bij de mens zich in een duister labyrint voltrekt, wanneer de verbinding met de kosmos wordt afgescheurd en de geestelijke weg niet meer wordt verlicht. (Het heiligdom van Epidauros geeft het idee de veellagige realiteit en betekenis van het labyrint zo ook op te kunnen vatten). Zo zou het kunnen zijn dat de naar de diagnose zoekende priesterarts, zoals we dat nu zouden noemen, het beeld van de ziekte, die genezen diende te worden, in het centrum van het tholoslabyrint waarnam, omdat de wezens die de ziekte zijn, de zieke loslieten en in de tholos naar binnenzogen. Zoals alle gezondwording niet van het hoofd uitgaat, maar vanuit het middengebied van de mens, die door ritmen het evenwicht brengt tussen de kopmens en de

stofwisselingsmens. De middenmens draagt de substantie aan voor de genezing, zo gaat de imaginatie P29 van de therapie het beeld van het geneesmiddel van Asklepios uit, die zijn woning in de tempel heeft betrokken. Deze tempel is door zijn ruimtelijke positie ten opzichte van de tholos ook ondeelbaar verbonden, zoals diagnose en therapie verbonden waren, in ieder geval in het antieke Griekenland. Men kan zich voorstellen dat op hetzelfde moment waarop de ziekte zich imaginatief aan de priester in de tholos openbaart, verschijnt Asklepios voor de in het abaton slapende zieke, die uit mildheid zijn tempel verlaat en in het abaton tot de zieke komt en de gezondmakende remedie brengt. Teneinde de genezende slaap in het abaton te kunnen ondergaan, heeft de zieke onder leiding van zijn priesterarts een gezond gevoelsleven opgebouwd waarmee hij zijn aandeel aan de therapie kan bijdragen. Dit heeft hij gedaan door oefeningen in musische en gymnastische disciplines uit te voeren die in het stadion plaatsvonden. In het theater, zo lijkt het, leerde de patient zijn gevoelsleven te harmoniseren, als hij de grote tragediën in zich P30 opneemt, die het lot van de mens aan de hand van voorbeelden ten tonele voeren. Hij beleeft, hoe mensen buiten hun schuld, door de wil van de goden in het lot verstrikt raken, om dan krachten te verwerven die ze voor hun ontwikkeling nodig hebben. De zieke dient dus zelf aan zijn genezing te werken. Hij dient daden te verrichten die in dat deel van zijn organisme werkzaam zijn dat voor het waakbewustzijn niet toegankelijk is. Hij werkt aan het ledematen en stofwisselingssysteem door middel van lichamelijke oefeningen en daar waar krachten in het voelende bewustzijn, tot in het hart, opkomen, door het ondergaan van dramatische kunst. De priesterarts greep in in het ziekteverloop vanuit het hoofd, met behulp van inhoudelijke oefeningen. Daarmee kon Asklepios de imaginatie van de therapie geven vanuit het ritmische, middelste gebied van het heiligdom, de tempel. Dit als de zieke oefeningen uitvoerde die waren opgebouwd als voorwaarden voor de genezing. Dat was kennelijk het geval als de ziel van de zieke de gezonde harmonie weer had hersteld tussen denken, voelen en willen. Dit spreekt ook architectonisch uit het heiligdom van Epidauros. Was deze toestand tot stand gebracht en was de in de propyleeën genoemde voorwaarde vervuld, dan mocht de zieke een offer brengen aan Asklepios en stond de priester de slaap in het abaton toe.

Het Offer

Epidauros museum tholossector

Het meest gebruikelijke en ook het meest passende offer voor Asklepios was een haan. Volgens de overlevering van de mythologie zijn de haan en de slang twee natuurbeelden die nauw met de werkzaamheid van Asklepios zijn verbonden. Er is geprobeerd van deze beide beelden een vertaling in onze taal te maken. Daarvoor is een bepaalde invalshoek vanuit de natuurwetenschappelijke kant behulpzaam. De vogels, waar de haan toe behoort, en de reptielen, waar de slang toe behoort, worden zoölogisch gerekend tot de afstammelingen van de sauriërs, de sauropsiden. In tegenstelling tot alle andere diergroepen hebben de sauropsiden een bijzonderheid met de mensen gemeenschappelijk die niet in deze samenhang lijkt te passen omdat ze ophet eerste gezicht profaan is. Mensen en sauropsiden scheiden in de urine niet alleen ureum $[(\text{NH}_2)_2\text{CO}]$ uit, dat doen alle andere dieren ook, maar ook urinezuur $[\text{C}_5\text{H}_4\text{N}_4\text{O}_3]$. Urinezuur kan door vele woestijnbewonende slangen zelfs kristallijn uitgescheiden worden. Dat duidt erop dat urinezuur een stof is die graag kristalliseert. In de fysiologie is bekend dat in het menselijke organisme een heel chemisch systeem wordt gevormd dat voorkomt dat het urinezuur in het organisme uitkristalliseert. Daarbij komt het gegeven dat de mens een heel bepaalde en individueel afgestemde spiegel van

opgeloste urine in het organisme heeft. Rudolf Steiner, waar hier nog eens naar verwezen dient te worden, heeft artsen in gesprekken gestimuleerd de verandering van urineafscheiding door denkprocessen te onderzoeken. Deze stimulans is door G. Suchantke opgepakt. (Over de samenhang van het zielsmatig geestelijke in de mens met zijn natuur van het lichaam, Natura 1929/1930).

De toenmalige bedoeling was de samenhang duidelijk te maken tussen denkprocessen en het overwinnen van kristallisatiekrachten. De denkkraft, die door verbindende werkzaamheid begrippen samenbrengt, hangt samen met het afbreken van natuurlijke substanties, van zouten. Zoals de opbouw P31 van het menselijke organisme van het lichaam erop berust, dat natuurlijke substanties bij de vertering afgebroken en vernietigd worden, zo heeft kennelijk de culturele kant van het levensorganisme, die op denkprocessen is gericht, dit basisprincipe nodig. De zenuwinhoud van het hoofd is dan ook werkinstrument van het vormkrachtenlichaam bij deze culturele werkzaamheid. Net als de met darm gevulde buikholte werkinstrument is aan de natuurlijke kant. Net zoals de stofwisseling niet alleen met de activiteit van de darm is beschreven, maar ook met hoe de voedingsmiddelen daar worden aangeboden, zo is ook de denkactiviteit niet alleen te omschrijven als de werkzaamheid van de hersenen. Pas als we de overwinning van de kristallisatiekrachten van de urine erbij betrekken, vinden we de complete condities voor de denkactiviteit. Het licht, dat de mens in zijn hoofd kan ontsteken, is zonder zijn organische basis die in de afbraakprocessen is gelegen, niet mogelijk.

P32

Vogels en slangen

De vogels en in het bijzonder de zangvogels hebben een transparant schedeldak. Vooral de oogkassen worden aangelicht. Men weet tegenwoordig dat de zon die in de ogen en de vogelhersenen schijnt de klieractiviteit van de hypofyse stimuleert. Dit heeft in het bijzonder invloed door de daglengte en de cyclische verandering door de loop van het jaar. Het zingen in het voorjaar en de trek van vogels wordt zo gestimuleerd. Het begin van het morgengezang in het voorjaar is op de minuut nauwkeurig vastgelagd. Zo begint de merel 44 minuten vóór zonsopgang en het roodborstje 34 minuten. De tortelduif 27 minuten en de pimpelmees 9,5 minuten voor zonsopkomst. Portmann geeft in zijn boek 'Over vogels en insecten', waar deze resultaten in vermeld zijn, een beschrijving en samenvatting van wat over het voorjaarsgezang is vastgelegd. De vogels zijn met hun zon aangelichte hersenen beelden van de natuur voor gedachten, godenwaardige gedachten die de mens door zijn denkdaden kan voortbrengen. De door het denken innerlijk ontstoken zon heeft daarvoor evengoed de samenhang met urinezuur nodig als de kosmische zon door het transparante schedeldak van de zingende vogel heen opwekt. Het urinezuur is de substantie die de mens als het geest dragend wezen en de vogel in zijn ziel voor het licht ontvankelijk maken.

De slangen hebben hun schedels door de opbouw van hoornsubstantie lichtdicht gemaakt. Alleen boven de pijnappelklier heeft het schedeldak een gat, wellicht een aanduiding voor dat wat bij hun ter aarde storten verloren is gegaan. Dit gat in het schedeldak toont, dat de slangen in oorsprong nog gevormd zijn voor het ontvangen van het zonlicht. Door de blokkade van de zonwerking zijn ze koudbloedig (wisselwarmte) gebleven en hebben geen eigen warmteorgaan gevormd. De kou, kan men ervaren, is er de oorzaak van dat de hoornsubstantie bij slangen tot een pantser is ontwikkeld, die het dier in zijn eigen organisme gevangen houdt en afschermt voor de werking van de zon. Bij vogels, die over een warmteorganisme met de hoogste temperatuur in de hele natuur beschikken, is de hoornsubstantie tot verenvorming geworden, is lucht en licht tot drager van kleuren en tekeningen geworden, waarop tot uitdrukking komt, wat er uit het zonlicht wordt ontvangen.

De koudbloedige, aan de donkere aarde geketende slang draagt uit een oude, verloren gegane verwantschap met de vogelwereld het urinezuur als een organische grondslag voor het ontvangen van licht nog in het organisme.

Het denken

Het is een beeld van de natuur voor het denken in het menselijke hoofd dat niet godswaardig is maar aardegerichte gedachten denkt. Dat zijn gedachten die blind zijn voor het geestelijke deel van de wereld, die geen helend licht in het organisme ontsteken, die niet van zielewarmte getuigen. Ze leiden tot kou van de ziel en tot ziekte en vormen een pantser rond de ziel zoals de slang lichamelijk draagt. Zo is de slang een beeld voor het objectgerichte denken. Voor het verloop van de ontwikkeling van de mens is het noodzakelijk dit denken te bevechten. Hoe had de mens tot het individuele ik kunnen komen, tot het leiden van zichzelf, als de goden hem niet hadden losgelaten? De verticale staf van Asclepios en de Dorische zuil van de tholos in Epidauros zijn beelden van het vrije ik, dat zonder de slang die zich eromheen windt niet tot zichzelf zou zijn gekomen. De slang die om de staf heen windt is een fantastisch mythologisch beeld voor de zelfbewuste en daardoor voor ziekte vatbare mens.

Asklepios neemt het offer van de haan, de vogel tot zich, die op aarde heeft leren lopen, zonder, zoals P33 zijn wekroep in de ochtend toont, de relatie tot de zon verloren te hebben. Dit offer neemt Asklepios van diegene aan, die de werking van ziekte, de donkere zielekrachten in zichzelf wil overwinnen.

"Kriton, we zijn Asklepios een haan schuldig, ga en offer aan hem, vergeet het niet". Dat zijn de laatste woorden van Socrates, als hij de gifbeker al heeft uitgedronken, deze woorden bevatten hun oude klank, hun ware betekenis pas, als we ze tegen de geschetste achtergronden kunnen zien.

Het aan zichzelf te wijten, het lichaam toegediende gif kan Asklepios bij de mens geestelijk-zielsmatig helen, als de mens zelf de brug tot de geestelijke wereld niet wil verliezen. Zo is ook de haan van Socrates een beeld uit de natuur voor de kracht, waarmee hij in het uur van zijn dood de zon zoekt.

In de tegenwoordige tijd hebben we ons individuele ik verworven en de godenwereld verloren. De op zichzelf teruggeworpen mensheid heeft welliswaar al te lang getalmd de verloren draad weer aan te knopen en op eigen kracht de weg terug te zoeken, om de goden als vrij wezen weer te ontmoeten. De draad kan alleen daar weer aangeknoopt worden, waar iets goddelijks zich in het innerlijk vormt, toen de goden van buitenaf verloren gingen. Dat is de kracht van het ik, die warmte en licht in de gedachten kan brengen, waardoor het op eigen kracht tot een kleurig verenkleed wordt, wat zonder dat slechts een koud slangenpantser is. Deze omvormingskracht te oefenen en te scholen, is een geneesmiddel voor de beschadigde ziel van onze tijd, ze is de Asklepios in onszelf.

Verzamelde info.

Thomas Göbel *1928 – + 2006 Magdenburg Ausbildung zum Waldfacharbeiter, Dipl. Forstwirt (Bosbouwkundige), anschliessend Ausbildung zum Waldorflehrer. Mitbegründer des Carl Gustav Carus-instituts im Jahre 1967. Dort als Pflanzenmorphologe tätig. Veröffentlichungen zu wissenschaftlichem und künstlerische Themen. Mitherausgeber und Begründer des Tycho de Brahe- Jahrbuches für Goetheanismus.

Gaf periodegewijs les (in ieder geval in 1981-1982) aan de Academie voor Eurythmie Den Haag.

Bijlage

Boek 1982

Die Quellen der Kunst Thomas Göbel
Lebendige Sinne und Phantasie als Schlüssel zur Architektur.
Philosophisch-Anthroposophischer Verlag Dornach (CH)

Teil I Die menschlichen Sinne
12 Sinne des Menschen

Teil II Metamorphosen der Architectur
Ägypten
Griechenland
Poseidontempel Paestum (It)
Kirchenbauten der Romanik
Das eerste Goetheanum
Die menschenbildende Kraft der Kunst

Flaptekst Quellen der Kunst

Goethe heeft de natuur als de bron voor zijn kunstzinnige en natuurwetenschappelijke werk beschouwd. Wie tegenwoordig hem op het pad naar deze bron wil volgen, heeft de richtingwijzende hulp van de antroposofie nodig, omdat daarin de scheppingsgrond van Goethe in begrippen is verwoord. Het woord 'natuur' wordt in deze kunst- en wetenschapsimpuls tegenwoordig niet meer adequaat aangeduid. 'Natuur' is de levensorganisatie van de mens, zijn etherlichaam, die zich als 'kleine wereld' ten opzichte van de 'grote wereld' als haar metamorfose toont. Uit deze geestelijke wereld haalde de scheppende mens altijd al zijn krachten. In oude tijden werd hij geleid door de in de etherwereld scheppende wijsheid, waarvan het beeld ons tegenwoordig als natuurlijke wereld omgeeft.

Van jongs afaan heeft Thomas Göbel zich een levensopgave gesteld. De uitstekende fenomenoloog had in de antroposofische wetenschap van het levende al naam gemaakt. Hij wilde op eigen kracht de voor ons bewustzijn verborgen bron voor wetenschap, kunst en moraal weer toegankelijk maken. Op een totaal ondogmatische, verfrissende wijze overwint hij sindsdien in zijn sociale en natuurwetenschappelijke werk de traditionele begrenzing van wetenschap en kunst en laat de lezer als een reisgenoot deelnemen aan zijn onderzoeksresultaten (zoals hij dat ook in zijn Australië-boek doet). Vooral ook deelt hij de ervaringen en belevenissen op de weg naar deze resultaten.

Thomas Goebels werk over de 'Bronnen van de kunst' gaat uit van zijn overtuiging dat een 'fenomenologie van de zintuigen' één van de peilers is voor zowel de wetenschap als voor de kunst. Wetenschap ontstaat, als de in het denken verworven ideeën in de zintuigervaringen worden verbonden met de inzichten aangaande de werkelijkheid. In de kunst is het de fantasie die de zintuigelijke kwaliteiten vrij van begrippen aan nieuwe werelden verbindt. Daarom ook geeft dit boek een overzicht over het vraagstuk in twee delen: hoe ontwikkelt men op eigen kracht de kunstenaar in zichzelf en hoe past men de verworven gereedschappen toe bij de kunstbeschuwing? Voor het eerste deel wordt de basis beschreven, een zintuigleer. En voor het andere deel wordt een menskunde van de fantasie aangereikt.

Als men zelf een oefenweg probeert te gaan dan kunnen de voorstellingen van Thomas Göbel daar prikkelende impulsen voor aanreiken.

Als natuurwetenschapper enerzijds gesteld voor de vraag naar de aard van het denken en anderzijds voor de vraag naar de aard van de zintuigwaarneming, heeft Thomas Göbel zich vele jaren gewijd aan het vraagstuk van de menselijke zintuigactiviteit. Hierbij hanteerde hij aanwijzingen van Rudolf Steiner. Zijn werk kon plaatsvinden in het sinds 1967 opgerichte Carl Gustav Carus-instituut, een onafhankelijk instituut voor Goetheanistisch onderzoek. Het werk sluit aan bij de onderzoekswijze van Goethe.

Boven het met deze methode verworven inzicht in de menselijke zintuigen gaat het hem er ook om wegen te tonen hoe de esthetisch interpreterende en kunstzinnig genietende mens al oefenend werkzaam wordt en zo sociaal kunstzinnig kan leren vormgeven.